

„Sóhajok”

Tartalomjegyzék

Bevezető	2.
A kezdetektől	3.
A Tanácsköztársaság bukása után	9.
Antiszemita futótűz	13.
Unternehmen Margaritha	19.
A Zsidó Tanács	20.
Kifosztás és megbélyegzés	21.
„Zsidó negyed!...”	22.
A névjegyzék	31.
Az utolsó lépések	34.
Epilógus	37.
<i>Mellékletek</i>	
„Emlékszem még...”- egy szemtanú emlékei 1944-ből	39.
Történelmi dokumentumok	42.
A szombathelyi zsidóság névjegyzéke	47.
Köszönetnyilvánítás	163.
Felhasznált művek	164.

Bevezető

Hazánk legrégebben alapított városa, amelyet a Nyugat Királynőjeként emlegetnek sokan Magyarországon. Festői főterét, barokk stílusú székesegyházát, ókori emlékeinek misztikus varázsát talán csak az Alpokalja zöld fenyvesei és a kőszegi hegyvonulatok markáns látványa múlja felül. Ez Szombathely. Ókori alapítása okán, Vas megye székhelye bővelkedik a már letűnt korok által hátrahagyott kincsekben. Az ókorban, az északi provinciákat és Rómát összekötő kereskedelmi útvonalnak, a borostyánkő útnak kopott macskakövei, az egyiptomi istennő, Ízisz tiszteletére felállított kegyhely a város, immár 21. századi látképének is szerves részét képezik. Történelmi főtere, barokk székesegyháza, neológ zsinagógája teszi Szombathelyet egy igazi kis kincses dobozzá. Közel 80 ezer ember számára jelenti a város a biztonságot, a nyugalmat és magát az életet. Azonban botorság lenne kijelenteni, hogy a város csaknem két évezredet felölelő krónikájában egy foltot sem lehet találni. A történelem nagy viharai, de néha még a természet kegyetlensége is nyomot hagyott Savaria históriájában. Elég csupán a város német ajkú elnevezésére gondolni: Steinamanger, azaz Kő a pusztaságban. Az elnevezés egy földrengés pusztítására, valamint a népvándorlás hatására utal, amely még az ókorban rázta meg a coloniát. A középkorban számos hadjárat során szenvedett anyagi és jelentős emberveszteséget a város, azonban a pusztítások ellenére területe végig lakott maradt. Az újkorban a város folyamatosan kivolt téve a török seregek fenyegetésének, elég ha csak Kőszeg ostromára gondolunk, vagy a folyamatos Bécs ellen irányuló hadjáratokra. Az oszmán hadak kiűzése nagy megkönnyebbülést jelentettek a városnak a 17. század derekán, és mivel a kuruc harcok nem érintették, viszonylag békés időszak köszöntött a város lakóira. A 19. század elején a várost is bekebelezte az I. Napóleon által vezetett francia császári hadsereg, amely 110 napon át tartotta megszállva a települést. Ezt követően járványok sora és egy hatalmas tűzvész pusztította el a város csaknem kétharmadát. Az első világháborút követően elfogadott trianoni békediktátum is jelentősen befolyásolta a város fejlődését. A békeszerződés alapján Vas vármegye elveszítette nyugati, többségben német ajkú területeit. Az országhatár így mindössze 10 km-re került a várostól. Ezzel Szombathely megszűnt az ország nyugati régióinak központja lenni. Azonban az ezt követő időszak jelentős fejlődést hozott a városnak. Új városrendezési terv készült. Ekkor épült az új városmajor, a csendőrlaktanya, a Női felső Kereskedelmi Iskola, a gazdasági szakiskola, az új városi bérpalota, valamint a Leánygimnázium. Tisztviselői lakások és száz új szükséglakás is épült. Bővítették a városházát és a vízművet. 1926 és 1929 között megépült a megyei kórház, az egész Dunántúl akkori legmodernebb kórháza. Ezek az infrastrukturális változások többnyire

a város zsidó hitközösségének befolyásos tagjainak volt köszönhető. A fejlődés és béke időszaka azonban rövid ideig tartott. Nem tűzvész, vagy járvány pusztított azonban, hanem egy embertelen jövőkép.

A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt hatalomra jutása Németországban, és ezzel az antiszemitizmus elszabadulása és a fokozatos jobbra tolódás fenyegető légköre Magyarországon, és így Szombathelyen is érezhető hatásokat váltott ki a lakosság és főként a majdnem négyezer főt számláló zsidó hitközösség tagjainak körében. A város „mecénásai” hamarosan üldözöttekként, lenézettekként jártak a város utcáin, ott ahol korábban megbecsülték őket. A nácibarát kormányok, zsidókat szabályzó rendeleteinek betartatása, csak úgy mint az ország egész területén, enyhítések nélkül léptek életbe Szombathelyen is. A zsidó tulajdonban lévő boltokra kikerültek a figyelmeztető táblák, a hitközség tagjai megbélyegzetté váltak a sárga csillag viselése révén. Ahogy a politikában és a közéletben is fokozódott az agresszió és a náci nyomás, tulajdonuktól megfosztva, gettóba kényszerítették őket, ahol életkörülményeik a létminimumot sem érték el. Vesszőfutásuk azonban itt még nem ért véget. Sorsuk, akárcsak a vidéki magyar zsidóság tagjainak, egy lakattal lezárt marhavagonban pecsételődött meg, amelyben keserves és kínzó több napos utazás után a földi pokol, Auschwitz-Birkenau bejáratához érkeztek. Többségük az érkezés estéjén már csak emlék volt. Mások a láger és a kényszermunka borzalmait voltak kénytelenek átélni. Az ő életük azonban ugyan ott, a gázkamrák fullasztó sötétjében ért véget, akárcsak azon szeretteik élete, akik a szelektálás kegyetlen rítusa közben a bal oldalra voltak kénytelenek állni.

Munkám során Szombathely zsidó hitközösségének modernkori történetét szeretném feleleveníteni, a város számára gyarapodást hozó évektől, egészen a vészidőszak történéseiig. Kiemel kérdésnek tartom, hogy a meglévő történelmi dokumentumok, elsősorban a névjegyzék, milyen további információkkal szolgálhat a szombathelyi hitközösségről, valamint a gettósítás mechanizmusának, és a zsidóság asszimilációjának menetének alapos feltérképezése is dolgozatom egyik célja, melyet egy szemtanú emlékeinek révén szeretnék élménydúsabbá tenni.

A kezdetektől

A honi zsidóság nehéz helyzetbe került az újkor küszöbén, hiszen a királyi védelem megszűnt a számukra. Alapvetően két foglalkozásuk volt, melyeket már évszázadokon keresztül műveltek, így a földesúri regálék bérlése, valamint a vándorkereskedelem. Minden hazai város szabadon dönthetett arról, hogy befogadja-e őket. Különbség volt a vásárokon való részvételük között is, hiszen az országos vásárokra általában beengedték őket, ugyanez

azonban a heti vásárookra már nem volt jellemző. Bányavárosok közelében tiltották a letelepedésüket, ugyanúgy mint egyes szabad királyi vagy mezővárosok esetében, sőt olykor egész megyék területén sem kaphattak engedélyt a letelepedéshez. Anyagi terhet is jelentett ez a számukra, hiszen az uralkodónak külön adót, türelmi taksát voltak kötelesek fizetni, a befogadó földesúr vagyonát pedig védelmi díjukkal gyarapították. Szombathely ebben az időszakban, akárcsak a hazai privilegizált mezővárosok többsége, kétértelműen viszonyult a zsidókhoz. A püspöki székhelyen sem betelepülési, sem lakhatási engedélyt nem kaphattak, azonban kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatásaikat rendre igénybe vették a város tehetőslakosai. Ennek köszönhetően, valamint annak, hogy a város környéki földesúri családok, mint például az Eszterházy, Pálffy és a Batthyány család különböző kiváltságokat adományozott a letelepedni kívánó zsidó közösségek számára, kezdetben ezek a csoportok a város környéki településeken találhattak lakhelyet. Kisebb-nagyobb zsidó családok települtek Szentmárton, Óperint és Szőkeföld területére. Ezzel a lépéssel kezdődött el a város modernkori zsidóságának története, melyet öt nagyobb lélegzetvételű szakaszra bonthatunk. ⁽¹⁾

A reformkortól kezdődő negyven évet felölelő időszak során a hitközség életében hatalmas változások következtek. 1832-ben létrejött önálló hitközségük, melyben nagy érdemei voltak legnagyobb támogatójuknak, Batthyány Fülöpnek, hiszen az ő birtokán építhették fel első zsinagógájukat, valamint alapíthattak temetőt. A korszakra jellemző liberális szellemiség a törvényhozásban is megmutatkozott, hiszen az 1840. évi XXIX. számú törvénycikkely „A zsidókról” lehetővé tette számukra, „b) Hogy törvény által jelentessék ki, miszerint a zsidók jövőben az ország minden városaiban és vidékeiben szabadon lakhassanak; d) Az is törvényesen állapíttassék meg, hogy jövőben nem csak jobbágytelkeket, hanem minden sz. kir. vagy kiváltságos városokban is polgári fundusokat szabadon szerezniök lehessen.” ⁽²⁾ A rendelkezés értelmében így mindennemű korlátozás nélkül települhettek be a városba. Ennek következménye természetesen az lett, hogy az izraeliták Szombathelyre való beáramlása jelentősen felgyorsult, igaz ez az 1846 utáni esztendőkre, amikor a megyeszékhely vált a zsidó migráció elsődleges célpontjává. A szabad betelepülés lehetősége, valamint a fellendülő gazdaság Szombathelyre vonzotta azokat az iparosokat, kereskedőket, akik a XVIII. századtól olyan földesúri birtokokon vagy mezővárosokban éltek, mint amilyen Rohonc,

(1) Balázs Edit, Katona Attila: „Baljós a menny felettem”, Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, Szombathely, 2001, 7.p

(2) 1840. évi XXIX. törvénycikk, www.1000ev.hu, URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5225>, letöltés: 2013. 11.15.

Városszalónak, vagy éppen Németújvár is voltak. Csakhogy egyre fokozódó jelenlétüknek egyre több ellenzője is akadt. 1848 márciusában a politikai bizonytalanság pénzügyi krízist teremtett, valamint a gazdasági instabilitás országszerte pánik hangulatot és egyre fokozódó feszültséget szült, amely április 4-én egy kravallban csúcsosodott ki. Az önkényesen a lakosság élére álló „vezérek” elkeseredettsége és indulatai zavargásokat eredményezett, amikor is a nemzetőrség egy részével kiegészülve, ahogyan egy magánlevelezés is megörökítette: „*a zsidók ostromlására mentek és ugyan Grünwald pincéjét felverték, ahol 600 akó borát- a hordókat bevervén- elfolyatták, a hercegi sörház ablakait, kapuit beverték. De nem csak ez, hanem a templomjukat, minden szentségeket, oltárukat, könyveket összetörvén darabokra, kihajították az udvarra. A lámpákat ellopták, úgy a szegénycassát – amelyben 500 pengő forint volt – feltörvén elrabolták. A pusztítás borzasztó ottan s szívrázkódtató.*”⁽³⁾ A város vezetősége és polgársága kötélnek állt, és engedett a tömegek követeléseinek, miszerint tiltsák ki a zsidókat a városból. Az ilyen jellegű antiszemita megnyilvánulások országszerte több helyen is lábra kaptak, azonban az újonnan szerveződő irányító hatalom gyors közbelépésének köszönhetően visszaállították a nyugalmat. Április 27-én kormányzati utasításra a városvezetés kénytelen volt visszavonni a tömegek nyomására kihirdetett határozatot. Ezt biztosítandó, Széll József megyei alispánt kormánybiztosi jogkörrel ruházták fel a rend megtartásának érdekében. A történetek alapos kivizsgálását követően, több aggasztó ténnyel találkoztak a törvényszolgák, hiszen megállapíthatóvá vált, hogy a zavargásokat már több napja tervezték, valamint a nemzetőrség tagjai közt, akik részt vettek a kravallon, mesteremberek és segédek voltak. Ez az esemény arra engedett következtetni, hogy a zsidó emancipáció teljes mértékű társadalmi elfogadása és belenyugvása még rengeteg időt vesz igénybe.⁽⁴⁾ A megmozdulás alapjait a város demográfiai változásaiban kereshetjük, hiszen az ekkor elkészített népszámlálási adatokból kiderült, hogy a mezőváros népességének 6%-t (körülbelül 300 fő) a betelepülő zsidóság adta, így tényszerűen is látszik a törvénycikk beiktatása utáni migrációs fellendülés. Ezt az ugrásszerű emelkedést szintén tükrözi az 1846-ban alapított elemi iskola létrejötte is.

A reformkori szemléletváltás a hazai zsidóság oktatásszervezésében is fordulópontnak számított. Hagyományosan a nevelés és oktatás az úgynevezett chéderekben (szoba) és

(3) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 6.p.

(4) Kádár Gábor, Vági Zoltán: A végső döntés, Jaffa Kiadó, Budapest, 2013, 80.p.

jesivákban (ülés) zajlott. A két szervezési forma között természetesen markáns különbségek voltak. A chéderekben elsősorban vallási ismereteket, imákat, héber írást és olvasást oktattak, valamint a Tórát, illetve Rasi kommentárjai segítségével a talmudi Gemarát. Az itt folyó oktatói munkát a melamed, a „tanulás ösztönzője” irányította, aki ugyan tudományos fokozattal nem rendelkezett a móréval, azaz a tanítóval ellentétben. A jesivákat a tizenharmadik életévüket betöltött tanulók számára hozták létre. Az intézmény irányítója és az ott oktató rabbik nagy megbecsülésnek örvendtek, többségük a zsidó tudományokat művelte. Tudományos munkájuk a gazdag rabbinikus irodalom részévé és alapjaivá váltak.⁽⁵⁾ A tanítás nyelve a nyugati országrészben élő többségi zsidó társadalom által beszélt német volt. Az iskola vezetése, a reformkor nyelvi törekvéseinek hatására 1847-ben döntött arról, hogy kötelezően bevezeti a magyar nyelv oktatását. A magyarosítási hullám így a zsidók körében is felváltotta a neoabszolutista németesítést. Az oktatási reform értelmében a tanítás nyelve a magyar lett, illetve az iskolában tanítók számára tilos volt az intézmény falain belül németül beszélniük.

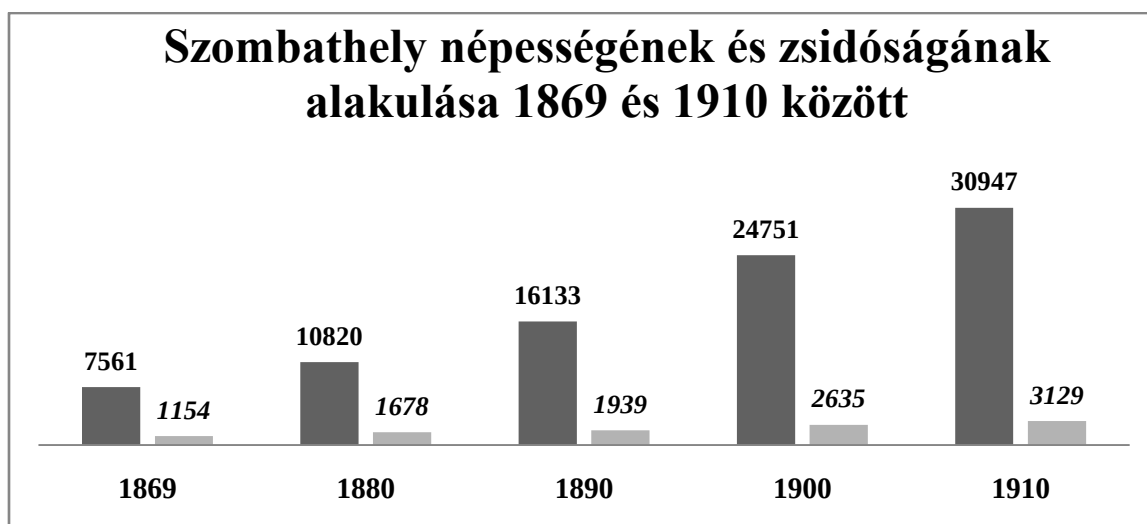
Az évszázad közepén a lakosságot és hitközösséget megosztó vita kerekedett a konzervatív és újító hitközösségi tagok között. Ennek az ellentétnek a lényegi elemei többek között a fürdő használata, a bima (Tóra olvasó emelvény) elhelyezése, valamint az esküvő helyszíne (udvar vagy zsinagóga) . Ezeken kívül számtalan liturgiai kérdés volt, mint az orgona használata például, melyben a két tábor ellentétes álláspontot képviselt. A nézeteltérések rendezésére esélyt sem adtak a konzervatívokat vezető Stadler testvérek, akik hajthatatlannak bizonyultak. Külön saktert (rituális vágót) állítottak az újítók szolgálatába, ugyanis a község által foglalkoztatott vágót alkalmatlannak találták. Nagy meglepetésre a gyülekezet rabbiját, Königsberger Lajost is sikerült a mikve, az esküvő és a liturgiai kérdésekben az újítók oldalára állítani, annak ellenére, hogy a rabbi Chatám Szófer tanítványa volt, így a konzervatívok szinte biztosra vették a támogatását. A két formálódó tábor évtizedekig élt egy szervezeti keretben, azonban ez a helyzet több nehézséget is eredményezett a hitközség életében, melynek végére 1871-ben került pont. A teljes elszakadás során ugyanis az ortodoxok kiváltak és egy önálló, 25 családfőt és 124 családtagot számláló új közösséget alapítottak.⁽⁶⁾ A neológ közösség vezetését választott elnökük, munkáját alelnöke, tíz fős

(5) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 8.p.

(6) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 9.p.

előjáróság, illetve a 42 főt számláló (21 virilis és 21 választott) küldöttgyűlés segítette és ellenőrizte. A régi Óvoda utcai hitközségi ház 1892-től a VII. Kongresszusi Községkerület központjaként is funkcionált. A hitközségi szakadást követően elsőként megválasztott rabbit, Stier Józsefet, aki '71 és 1891 között töltötte be a hitközségi vezető posztját, dr. Bernstein Béla váltotta, aki egészen 1908-ig regnált. Az Autonóm Ortodox Hitközség központja az Aréna és Hosszú utca (ma Thököly utca) kereszteződésében lett berendezve. Saját zsinagógájukat is itt működtették, valamint 1898-tól elemi iskolájukat, mikvéjüket (rituális fürdő) és kóservágójuk is itt volt megtalálható. Identitásukhoz mindig is jobban ragaszkodtak, annak ellenére, hogy lélekszámuk és anyagi befolyásuk jóval elmaradt a másik hitközségtől. ⁽⁷⁾ A század utolsó harmada a magyarosság kiteljesedésén és a példátlan méreteket öltött népességnövekedésen kívül további bővülést jelentett a városi zsidóság számára, hiszen ebben az időszakban épültek ki azok a hitközség számára elengedhetetlen intézmények, és jöttek létre azok a vallási, jótékonyági és kulturális szervezeteik, melyek a továbbiakban nem csak a hitközség életét segítették és színesítették, hanem szinte az egész város kultúráját is igencsak jótékony irányba befolyásolták egészen a vészkorszakig. Ilyen szerveződések voltak például a Nő Egylet, a Chevra Kadisa, amelyet egyszerűen csak a Szent Egyletként emlegettek. A Szent Egylet elsődleges feladata a hitközség hallottai körüli teendők ellátása volt, beleértve a temetkezési szertartást is, hiszen a szervezet egyetlen tulajdona maga a temető volt. Ezen kívül jelentős mértékű karitatív tevékenységet folytattak a hitközség tagjainak körében, ugyanis támogatták a betegeket, szegényeket, valamint a jótékonykodás szinte minden formáját gyakorolták. A hitközségi intézmények közül a legkiemelkedőbb az 1880. augusztus 30-án felavatott új, kongresszusiak által birtokolt zsinagóga, amely mind a mai napig a város jelentős kulturális épületei közé tartozik. A száz születésű, Bécsben élő Ludwig Schöne tervei alapján elkészült kéttornyos, orgonával rendelkező igazán impozáns épület megjelenése és vonásai nagyban hasonlítanak a budapesti Dohány utcai zsinagógára, ugyanis a fővárosi épület ízlésvilága, alakja, valamint a historizmus szellemisége nagyban befolyásolta a tervezőt. A 16*19 méter alapterületű belső tér három oldalról öntöttvas oszlopokon nyugvó női karzat övezi. Az épület méreteinek tervezése során egy dinamikusan fejlődő és növekvő közösségi táborral számoltak, ennek ellenére a 19. század végére már szűkösnek bizonyult. Ez a nagymértékű létszámnövekedés a korabeli népszámlálási adatokból is tükröződött.

(7) Balázs Edit, Katona Attila: „Baljós a menny felettem”, Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, Szombathely, 2001, 14.p.

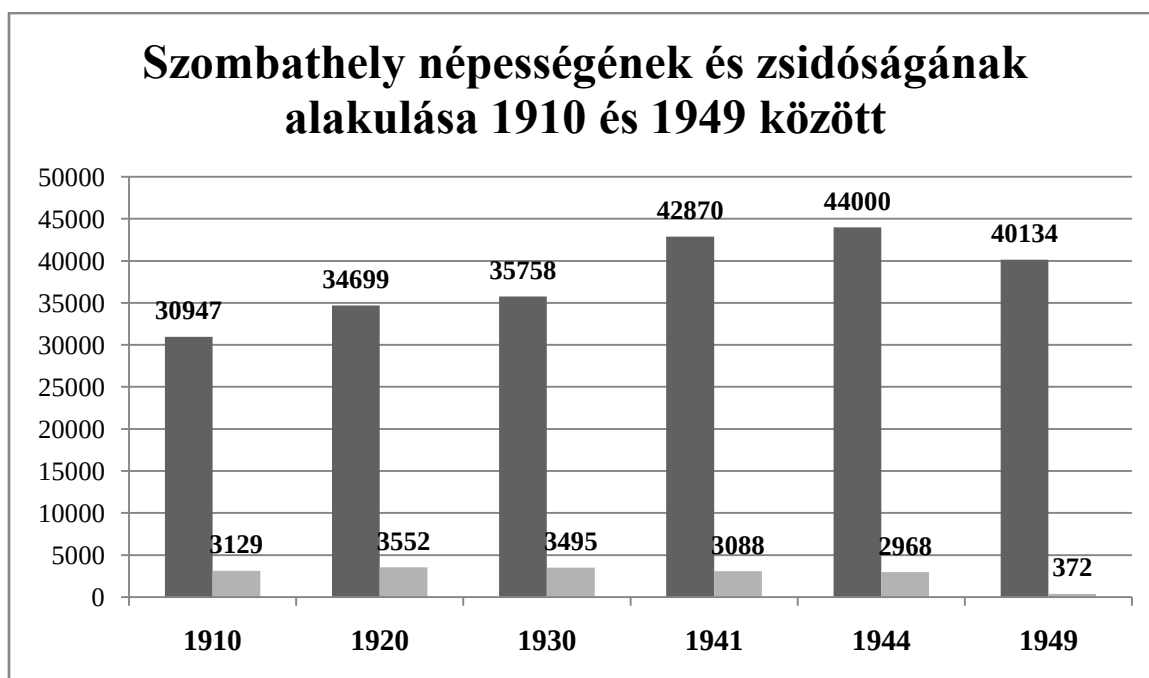
A hitközösség létszámának növekedése 1869 és 1910 között. ⁽⁸⁾

Ugyanakkor az új zsinagóga megépítése jóval meghaladta a hitközösség anyagi lehetőségeit, valamint egy bő évtizednyi pénzügyi zavart is okozott. Ezen a nehéz anyagi helyzeten Széll Kálmán, a Tisza-kormány pénzügyminiszterének segítségével volt képes átlendülni és úrrá lenni a közösség. ⁽⁹⁾

A szombathelyi zsidóság modernkorának negyedik nagy szakasza talán kiemelkedik a többi közül, hiszen a századfordulótól érzékelhetően felgyorsult a zsidók és város keresztény társadalma közötti együttműködés, így a hitközösség integrálódása is a város társadalmába, azonban ezt a folyamatot megzavarta, majd a későbbiekben nem kis mértékben le is lassította az ország szerte, a húszas években feltörő kirekesztő, antiszemita hullám. Szombathelyen ebben az időszakban volt a legmagasabb a zsidó polgárok száma, hitközösségük ugyanis 3552 főt számlált. Ezt követően, párhuzamosan az ország más településeinek statisztikáival, létszámuk enyhén csökkent. Ha csupán az 1944-es német megszállásig nézzük az adatokat, szembeűnő, hogy évről évre egyre kevesebb zsidó polgár élt a vasi megyeszékhelyen, nem beszélve a világháborút követő évekről, amikor számuk csupán töredéke volt a Margaréta hadművelet előttihez képest.

(8) Kovács Alajos: Szombathely népességének fejlődése és összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1937. 5. sz. 454.o In.: Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 6.p.

(9) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 9.p.

A város XX. századi népességének változásai.⁽¹⁰⁾

Az 1920-as adatokat és a német megszállás évének adatait ha összehasonlítjuk, már szembetűnő a hitközségi létszám csökkenő tendenciája, ugyanis 1944-ben 16,5%-al kevesebb zsidó élt Szombathelyen. Még markánsabb a különbség a deportálásokat és a második világháborút követő adatokat tekintve. 1949-ben mindösszesen 372 zsidó vallású polgár élt a városban, így létszámuk kisebb eltéréssel majdnem megegyezik az 1848-as lélekszámmal, az 1920-as „csúcsponthoz” viszonyítva pedig 90%-os eltérést mutat.

A hitközség gazdag adófizetői az 1920-as években a város megbecsült polgárai, nem egy esetben legjelesebb támogatói és virilistái lettek. Maga a virilizmus a vagyonosok, illetve a legtöbb adót fizetők számára biztosított kitüntetett jogokat, elsősorban aránytalan választójogot, nagyobb képviselőket biztosító politikai és jogi elv volt. A város dinamikusan fejlődő infrastruktúrája a Deutsch, Geist és Stadler családok nélkül elképzelhetetlen lett volna. A formálódó városkép szerves részét képezték a kereskedő, egyéni vállalkozó családok lakóházai és üzlethelyiségei. Az anyagi segítségnyújtáson kívül ezek a polgárok oroszlánrészt vállaltak a város kulturális életének szervezésében. A kortársak által csak Perint-parti Párizsként emlegetett városban a korszak törekvéseinek megfelelően a magyarosodást

(10)A zsidó népesség száma településenként (1840-1941) Szerkesztette: Kepes József, Budapest, 1993. 332.p. In.: Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 12.p.

(11) Kis Gábor, Tóth Endre: Szombathely története, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998, 217.p.

szolgáló, modern és színvonalas kulturális élet bontakozott ki a század elején. ⁽¹¹⁾ Ezt a korszakot nyugodtan nevezhetjük a város zsidóságának fénykorának. Felgyorsult az asszimiláció, a keresztények és a hitközség közti kötelékek pedig egyre szorosabbra fonódtak, azonban ez a folyamat alapjaiban változott meg, elsősorban a kommün bukásakor, 1919 nyarától számítva.

A Tanácsköztársaság bukása után

Az államhatalom hiánya sokak számára a visszavágással kecsegtetett, ugyanis a Tanácsköztársaság terrorjáért és megaláztatásaiért sokan egy személyben az ország zsidóságát tartották felelősnek, hiszen a szovjet mintára, 1919 márciusában megalakult kommün vezérkarában többen zsidó származásúak voltak. Az országszerte jellemző hangulatra jellemzően több család távozott a megyeszékhelyről, azonban Szombathelyen progromra, zavargásokra nem került sor, indulatokból azonban nem volt hiány. Az ügyvédi kamarából Heimler Ernőt, Geszner Imrét, Greisinger Zsigmondot és további három zsidó származású jogászt zártak ki. ⁽¹²⁾ Ez az alkalom a keresztény közösségek számára kecsegtetett egy új, a liberális szellemet nélkülöző, keresztény magyar állam megteremtésének lehetőségével. A városban 1920 nyarán jött létre az Ébredő Magyarok Egyesületének helyi szervezete, akik a zsidó polgárokkal szemben elkövetett zaklatásokban és atrocitásokban még az újonnan szerveződő karhatalom embereinél is előrébb jártak. Az elkövetkező korszak baljós légkörét az ő megjelenésük, illetve az Európa szerte, szinte divatnak számító tudományos antiszemitizmus gondolatainak megfogalmazódása alapozta meg. A város befolyásos szerkesztője, a Vasvármegye publicistája, Lingauer Albin tollából szinte folyamatosan olyan cikkek születtek, melyek a társadalmi antiszemitizmus szükségességét ecsetelték az olvasók számára: *„A felekezet és a faj egymástól messze eltérő fogalmak...Nekünk a zsidó fajjal van számadásunk, de nem a felekezettel...Kevés ott a magyar, idegen minden hagyománya, nemzeti sajátosságai, célja, érzései, gondolkozása.”*⁽¹³⁾ Vele ellentétben a megyei törvényhatóság élére állított gróf Sigray Antal, majd az őt követő gróf Cziráky József is jóval toleránsabb volt, valamint fő feladatukként elsősorban IV. Károly visszatérésének

(12) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 16.p.

(13) Vasvármegye, 1920. júliusi szám, Vas Megyei Levéltár, helyi lapok archívuma

előkészítését tekintették, nem pedig egy értelmetlen bosszúhadjárat élére kívántak állni. Hozzájuk csatlakozva gróf Mikes János vármegyei püspök szintén háritotta a zsidóság kollektív felelősségre vonásának gondolatát, ugyanis a munkásságát a két felekezet közti béke megtartása jellemezte. Gyakran szavaival is kiált a hitközösség tagjai mellett, mondván vármegyéjének zsidósága hazafias magyarságtudatáról nem egyszer tanúbizonyságot tett. Mindezek hatására a helyzet közrendészeti szempontból kezelhetővé vált. Ugyanezt az országos szintén már nem lehetett elmondani, ugyanis a Tanácsköztársaság bukását követően felállított konzervatív kormányzás a zúgolódó tömegek megnyugtatóására újonnan bevezetett törvényi jogszabályokat léptetett életbe. Ilyen jogszabály volt többek között a XX. század első, zsidókat érintő olyan rendelete, amely a közélet bizonyos területén, jelesül az oktatás területén hátrányosan különböztette meg, mai terminussal diszkriminálta. A numerus clausus, azaz a zárt szám az 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szólt. A törvénycikk értelmében: „**1. § A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható. ... Rendkívüli hallgatók csak abban az esetben vehetők fel, ha a hallgatóknak az előző bekezdésben foglaltak szerint megállapított létszáma rendes hallgatókkal nem telt volna be és csak a megállapított létszám-kereten belül...** **3. §Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilencztized részét.**”⁽¹⁴⁾ A jogszabály alapvetően szimbolikus törvény lett, amely jelezte a visszaszorítás szándékát, valamint egyértelművé tette, hogy az etnikailag homogéné váló magyar állam már károsnak tartja a zsidóság asszimilációját.

A numerus clausust követően, 1920 októberében került bevezetésre az úgynevezett „galiciáner rendelet”, melynek rendeltetése és célja a világháború során az országba menekültek kiutasításának jogi lehetővé tétele volt. Az orosz offenzívát követően, 1916 szeptemberétől Szombathelyre is érkeztek zsidó menekültek, akiknek az ellátása a város

(14) 1920. évi XXV. törvénycikk, www.1000ev.hu, URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7440>, letöltés: 2013. 11.15.

hitközségének felelőssége volt, amellet hogy ebben az időszakban az állam is anyagi hozzájárulást biztosított a megsegítésükre. A későbbiekben jelenlétük a helyiek számára terhes volt, házaló kereskedésükkel pedig több jogszabály határait is áthágták. Számuk a törvény beiktatásának évében körülbelül háromszázra volt taksálható. Markáns különbséget a közvélemény és a politikai csupán csak később tett a galiciáner- és zsidó kérdés között. A zsidó menekültek kérdését inkább az idegenrendészet hatáskörébe sorolták, így elsősorban a kiutasításuk volt az elsődleges cél, annak ellenére rengeteg negatív előítélet kötődött hozzájuk többek között kereskedelmi tevékenységük miatt, de gyakran kaptak szárnyra olyan pletykák a városban, melyek a nemzeti kérdés iránti közömbösségükről szólt, vagy éppen a politikai szélsőségek iránti hajlandóságukról. A városi zsidóság számára is bizonyos szempontból terhes volt az ittlétük, hiszen mind ruházatukban, mind magatartásukban eltérő csoportot alkottak, jiddisül beszéltek, így gyakran azonosították őket a helyi ortodox gyülekezet tagjaival.⁽¹⁵⁾

Trianont követően a város népességének 3%-a volt zsidó vallású. Lélekszámuk az 1920-as évet követően fokozatosan csökkent. A születések száma drámaian visszaesett, amelynek következtében jelentős számú iskolában szűnt meg az oktató-nevelő munka. Azoknak a fiataloknak, akik már elvégezték a középiskolát, valamint az egyetemi tanulmányaik végére is pontot tettek a városban tartása is nehézséget okozott a város vezetésének, hiszen munkalehetőség hiányában a fiatalok jelentős hányada próbált Budapesten állást keresni. A város korábbi befogadó szemléletét felváltotta a kibocsájtás, melynek következtében a hitközség is egyre inkább befelé fordulóvá vált. Egyre nagyobb jelentőséggel bírtak a hitközségi fórumok, intézmények, egyesületek. 1923-tól Geist János került a vallási felekezet élére. Geist a város közgyűlésének aktív tagjaként rendszeresen hallatta a hangját különböző várost érintő politikai kérdésekben. Céljai világosak és egyenesek voltak. Pénzügyi alapokon nyugvó koncepciója a neológ közösség fejlesztését célozta meg, többek között telekvásárlásokkal, melyek révén, egy önálló zsidó negyed kialakítását tűzte ki célul. A külön lakónegyed tervé kívül a befelé fordulás szándékát tükrözte a szekuralizáció (világivá tétel, az egyház befolyásának visszaszorítására törekvő állami tevékenység) elleni fellépés, valamint az egyre gyakrabban történő kikeresztelkedések megfékezése. Az elzárkózó magatartás a rendezvényeken résztvevő keresztények számán is észrevehető volt. A nő egylet színvonalas rendezvényei után való keresztény érdeklődés jelentős mértékben alábbhagyott. Mindezeket félretéve kijelenthető ugyanakkor, hogy a különböző vallási felekezetek viszonya

(15) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 15.p.

a zsidó polgárokkal szemben még mindig toleránsabb volt a vasi megyeszékhelyen, mint országszerte más nagyobb településeken.

Antiszemita futótűz

Az 1930-as évek az országszerte elterjedő szélsőjobboldali pártszervezetek megalakulásáról és egyre növekvő politikai szerepvállalásáról szólt. A szombathelyi ÉME 1920-as megalakulását követően további radikális jobboldali szerveződések jelentek meg városszerte. Ilyen volt többek között a Magyar Nemzeti Szocialista Párt, vagy éppen a Nemzeti Front. Hozzájuk köthető fizikális atrocitások ebben az időszakban nem történt, elsősorban békésnek a legkevésbé sem mondható tömeggyűléseikkel és tüntetéseikkel jelezték, hogy már a városban is felütötte a fejét a politikai antiszemitizmus. Magukat a legkülönbözőbb időszaki lapokkal és röpcédulákkal propagálták, mint amilyen a Küzdés, vagy éppen a Nyilaskereszt is voltak, azonban magára valamit is adó városi polgár nem csatlakozott ilyen mozgalomhoz, így komolyabb politikai befolyásra sem tudtak szert tenni a város vezetésében. A kortárs lapok azonban szomorúan nyugtázták, hogy az addig befogadó, liberális szellemiségű városban, ahol az antiszemitizmus nem lelt táptalajra, miképp nyer magának mégis egyre nagyobb teret a XX. század baljóslatú szellemisége. Azonban ez a megállapítás nem állja meg a helyét, ugyanis az első, nyíltan zsidóellenes beszédet még 1875. április 8-án igenis egy vasi képviselő, Istóczy Győző mondta el az országgyűlés előtt. A szentkeresztí születésű, Bécsben végzett ügyvéd 1880-ban létrehozta a Nemzsidók Szövetségét, majd Tizenkét röpirat néven antiszemita kiadvány szerkesztésébe fogott, 1883. október 6-án pedig a tisaeszlári per hatására (az Adolf Stoecker-féle Keresztényszociális Párt mintájára) megalapította az Országos Antiszemita Pártot, mely az 1884-es választásokon 17 képviselőt delegálhatott a parlamentbe. Képviselősege során számos javaslatot nyújtott be a zsidók egyenjogúsításának teljes, vagy részleges visszavonására, illetve változatos ötletekkel állt elő kitelepítésükre vonatkozólag. Nézeteinek agresszív propagálása miatt több pert is indítottak ellene, egy ízben pedig, 1882 júniusában összeverekedett Wahrman Mór szabadelvű párti képviselővel, a pesti izraelita hitközség akkori vezetőjével. Nyílt és erős antiszemitizmusa a hasonló nézeteket vallók körében az őt követő korszakokban is népszerűvé tették, s ezen körök amolyan „elődként”, illetve példakép gyanánt tekintettek (és tekintenek) rá.⁽¹⁶⁾ Így tehát

(16) Kis Gábor, Tóth Endre: Szombathely története, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998, 222.p.

kijelenthető, hogy az 1930-as években elhatalmasodó, majd az 1940-es években tetőző, országos méretű antiszemita hullám „szellemiségi előfutára” igenis a liberális szellemiségű Vas megyéből származott és ő volt az, akinek a gondolatai megteremtették azt a bizonyos táptalajt, melyben gyökeret ereszthetett a zsidóüldözés embertelen eszméje.

Futótűzként terjedt a politikai szélsőjobb országszerte, amely mind a politikában, mind a közéletben megmutatkozott. Politikai megjelenésének ékes példája Darányi Kálmán miniszterelnök Győrben tartott 1938. március 5-i beszéde. A beszéd ugyanis a szociális problémákat összefüggésbe hozta a zsidókérdéssel, így az antiszemitizmust állami rangra emelte, melynek első érezhető és kézzelfogható eredményeként kiadásra került az 1938. év XV. törvénycikkely, „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”, amely az első zsidótörvényként került be a köztudatba. A Darányi-kormány által előkészített javaslatot 1938. május 29-én már Imrédy Béla regnálása alatt hitelesítették. Ennek értelmében a szellemi szabadfoglalkozású pályákon a zsidó szerepvállalás nem lehetett több mint 20%. A törvény végrehajtását és betartásának felügyeletét az orvosi és ügyvédi kamara mintájára létrehozott szakmai tömörülések végezték. A szellemi szabadfoglalkozású pályákon kívül szintén 20%-ban maximálták a zsidók létszámát olyan kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál, ahol az értelmiségiek száma meghaladta a 10 főt.⁽¹⁷⁾ Természetesen a törvényt a szélsőjobboldali politikai szerveződések kitörő örömmel üdvözltek, boldogságukat tovább fokozta, valamint reményeiket növelte új nyugati „szomszédunk” megjelenése, az osztrák államot 1938-ban annektáló Német Birodalom, melyet nyugodt szívvel nevezhetünk a modernkori intézményesült antiszemitizmus „bölcsojének” is.

Az Anschluss a vasi megyeszékhelyen is érezte hatását. A németek bevonulásával megkezdődött az osztrák, így egyben a burgenlandi zsidók megpróbáltatásai is, akik amint lehetőségük adódott emigráltak a bekebelezett országból, elsősorban Magyarországon élő családtagjaikhoz, nem egy esetben Szombathelyre. Mély megrendülés és félelem uralkodott el a hitközösség tagjain, miután a menekülni kényszerülő „sógorok” hírét adták a nácik osztrák tevékenységeinek. Ez a helyzet teremtette meg a menni vagy maradni dilemmát. A cionista közösség több tagja a távozás mellett döntött, mondván ha Ausztriában ez megtörténhetett, akkor a hazai helyzet is esélyt adhat a hasonló jellegű intézkedések bevezetésére. Velük ellentétben a hitközösség optimistább tagjai rendületlenül hittek az ország kormányzójában, és bíztak abban, hogy elért eredményeik és érdemeik többet nyomnak majd a latba, mint felekezeti hovatartozásuk. A pánikot és a kivándorlási hullámot, amely a cionisták körében

(17) Balázs Edit, Katona Attila: „Baljós a menny felettem”, Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, Szombathely, 2001. 25.p.

eluralkodott, teljesen értelmetlennek tartották, azonban az elkövetkezendő időszak történései sajnos mégis őket igazolták. A szélsőjobboldali szerveződések aktivitása újból lendületet vett Szombathelyen, melyben nagy szerepet játszott a helyőrségi katonák, valamint a turulista fiatalok hatékony közreműködése. Garázdaságok, atrocitások szinte minden napra jutottak. Követve a német „szokást”, szinte egyetlen zsidó tulajdonban lévő üzlet kirakata sem maradt épen, ahogyan az este egyedül közlekedő zsidóknak is egyre több személyes inzultust kellett átélni. Az ortodox közösség vezetője, Steiner Ede nem hagyhatta már szó nélkül a mindennapos megaláztatásokat és bántalmazásokat, így a polgármester számára írt levelében fogalmazta meg aggodalmait és az elfajult helyzet rendezését követelte a városvezetéstől: *„Amíg az incidensek, csak szórványosan és tettelegesség nélkül fordultak elő, nem éltünk panasszal, mint ahogy nem is panaszoltunk a vasútról naponta bejövő és kimenő iskolás növendékek b... zsidó és egyéb épületes megjegyzéseit és egyesek kiköpését, ha zsidót látnak, ezt, habár vérig sértve, eltűrtük, az utóbbi időben azonban annyira elfajult a helyzet, hogy az esti órákban- izraelita vallású egyén, - ha nem elég természetes, utcára sem mehet anélkül, hogy ne legyen kitéve testi bántalmaknak, - amiért is kénytelen vagyok felszólalni, illetve oly intézkedéseket kérni, hogy alatt felsorolt és hasonló esetek elő ne fordulhassanak.”*⁽¹⁸⁾ Javaslati között szerepelt például a közterületeken végzett gyakoribb rendőri járőrözés. A városatyák szinte azonnal eleget is tettek a kérésnek, hiszen ők is, akárcsak a zsidóság vezetői velük, egy korrekt és működőképes kapcsolatrendszer kiépítésén munkálkodtak. Legjobb példa erre a törekvésre talán az újonnan beiktatott vármegyei főispán, dr. Szentjános Szűcs István 1938. április 1-i beszéde, melyben leszögezte, hogy Vas megyében nem beszélhetünk felekezeti kérdéssről. A későbbi munkássága során is szembe ment a kordivattal, így a később bevezetésre kerülő zsidótörvények ellenére is liberális szellemiséggel végezte feladatait, akárcsak dr. Ujváry Ede, a város polgármestere is hasonló szellemiségben igazgatta a megyeszékhelyet.

A zsidóság megpróbáltatásai tovább folytatódtak, hiszen az antiszemitizmus szellemisége bekerült a magyar nemzet legfontosabb, nem hivatalos törvénytárába, a Corpus Juris Hungarici-be, valamint Imrédy határozott németbarát politikája és az 1938-as első bécsi döntés sikere a konzervatív politikát folyamatosan jobboldalra tolta, amely újabb zsidótörvények bevezetésének szándékát is eredményezte. Ilyen légkörben zajlott Szombathelyen az utolsó képviselő választás. Ujváry, tartva a szélsőjobb előretörésétől, a főispántól kérte a választások három hónappal való halasztását, azonban indítványát

(18) Vas Megyei Levéltár, a polgármester levelei , 1936-39.

elutasították. A lakosság 25%-a rendelkezett ekkor választójoggal, összesen 10840 fő. A részvételi arány igencsak magas volt, hiszen valamivel több mint 6500 fő járult az urnák elé, akárcsak a hitközösség jogosult tagjai, akik 85%-ban vettek részt a képviselő választáson. A Magyar Szocialista Tábor sikere, amitől a polgármester is tartott, elmaradt, ami természetesen nem kis indulatokat szült a szélsőséges párt vezetőinek körében. Dr. Krancz Rajmund, a Tábor vezetője egyértelműen a 900 főnyi zsidó választópolgárt tartotta a kormánypártiak győzelméért felelősnek. *„Utoljára is kimutatták a foguk fehérjét. Teljes erővel felvonultak, egyáltalán nem fészélyezte őket az a tudat, hogy kész már a törvényjavaslat, amely lehetetlenné teszi, hogy a jövőben a zsidó szavazatok erőszakoljanak rá képviselőket a magyar népre.”*⁽¹⁹⁾ A választásokat ugyan elbukták, illetve az országos politika színterén is visszaszorultak a jobboldaliak, azonban a konzervatívok azon elképzelése, hogy tartósan visszaszorítani őket csupán antiszemita jogszabályok bevezetésével lehet, merőben téves elgondolásnak bizonyult, amely a zsidóság szempontjából egy újabb tragikus fordulatot hozott, nevesül az 1939-ben életbe lépő, úgynevezett második zsidótörvényt.

Az 1939: IV. törvénycikkely „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” május 5-én jelent meg. A javaslatot még az Imrédy-kormány terjesztette az országgyűlés elé, de már Teleki Pál miniszterelnöksége idején fogadták el. A jogszabály nagyrészt faji szempontból határozta meg, hogy ki számít zsidónak, bár a vallási hovatartozás is fontos viszonyítási alap maradt. Zsidónak minősül, aki önmaga, legalább egy szülője, vagy két nagyszülője az izraelita felekezet tagja volt a törvény hatálybalépésekor vagy előtte. Elvileg tehát a három generáció óta megkeresztelkedett zsidó családokat, igaz ilyenből nagyon kevés volt, a törvény nem érintette. Nem vont hatálya alá egyes, igen bonyolultan meghatározott, megkeresztelkedett és/vagy vegyes házasságból származó csoportokat sem. Így a faji definíció sem volt maradéktalan, bár a törvény indulása nem hagyott kétséget afelől, hogy a törvényalkotó a zsidóságot egyetlen, megbonthatatlan faji csoportként látta. A törvény jelentősen szűkítette a zsidók életlehetőségeit. A szellemi pályákon 6 %-ban maximálta számukat, kitiltották őket az állami közigazgatási és az igazságügyi apparátusból, valamint a középiskolai tanári karokból. Zsidó nem tölthetett be színházaknál és lapoknál olyan állást, amely befolyással volt az adott intézmény vagy orgánum szellemi irányvonalára. A jogszabály tovább korlátozta az egyes vállalatoknál alkalmazható zsidók számát, és visszaállította a numerus clausust. Az engedélyköteles ipari és kereskedelmi ágazatokból a

(19) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 23.p.

zsidókat kizárták. A már kiadott engedélyeket fokozatosan vissza kellett vonni. Jelentősen megnehezítette a zsidók mezőgazdasági ingatlanvásárlását is. Ezeken felül szűkítették a zsidóság politikai érdekérvényesítésének lehetőségeit is, például választójoguk visszavonásával.⁽²⁰⁾ Vas megye területén is csak azok a polgárok tarthatták meg politikai választójogukat, akik 1867. decembere óta megszakítások nélkül a megye lakosai voltak. A '39-es, úgynevezett pünkösdi választásokon a 18002 aktív választójoggal rendelkező szombathelyi lakosok mindössze 6%-a, számszerűsítve 1062-n voltak a zsidó felekezet tagjai. Az összesen 614 elvesztett választójogon kívül tovább szűkítették a hitközség politikai befolyását, hiszen a zsidónak minősített képviselőknek távozniuk kellett a közgyűlésből, amely tizenhat rendes és kilenc póttagságot jelentett.⁽²¹⁾ A második zsidótörvény egy másik tartalmi elemének, vagyis a zsidó kereskedők és iparosok listájának összeírását augusztusban tették meg a megyeszékhelyen. Számuk a város kereskedőjoggal rendelkezői között 47% -ra rúgott, míg majdnem minden harmadik iparengedély zsidó személynek lett kiállítva, továbbá a rendelet értelmében, miszerint az ipari és kereskedelmi ágazatból ki kell zárni a zsidókat, januárban 309 kereskedő, 248 iparos és több cég nevét tették közzé a város szélsőjobboldali szellemiségű napilapjának, a Vasvármegye hasábjain. A keresztény kereskedők védelmében a főispán az 1939. évi IV. törvényre hivatkozva, kitiltotta a bucsukról és vásárokról azokat a zsidó kereskedőket, akik más településről érkeztek, mondván a hasonló korlátozások nélkül, ezek a kereskedők nagyobb mértékben is eláraszthatnák a vásárokat Szombathelyen. A városi kereskedők életét a bérleti szerződések felülvizsgálatával, sorozatos adó-és közegészségügyi ellenőrzésekkel tették egyre kilátástalanabbá. A szerződések felülvizsgálatának elsődleges indoka a zsidók és keresztények közti „cinkos összjáték” megszüntetése, ugyanis országszerte több keresztény üzletembert vádoltak hasonló jellegű ügyletekkel. *„Egyes szombathelyi keresztény cégek túlzott mértékű összeköttetésben álltak a zsidó posztócéggel.”* - írta a Vasvármegye 1943 tavaszán, azt követően, hogy a vizsgálatok során számos szabálytalanságot tártak fel a javadalmi- és adóhivatal munkatársai. Az ilyen jellegű ellenőrzések, valamint a zsidótörvények nyomán egyre kiterjedtebbé vált, az úgynevezett strómann-rendszer, melyet Teleki Pál az egyik legnagyobb álnokságnak tartott. A „stróman” vagy „aladár” olyan nem zsidó családtag, ismerős vagy barát volt, akinek a vállalatot, üzemet, boltot papíron a nevére írták, így a cég mentesült a zsidótörvények hatálya alól. A „stróman” szolgálataiért természetesen jó pénzt kapott, de ennél fontosabb volt, hogy ezzel a módszerrel

(20) 1939: IV. törvénycikkely, www.1000ev.hu, URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8098>
letöltés: 2013. 11.15.

(21) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 25.p.

több család önfenntartása a továbbiakban is megoldott volt. Mivel a rendeletek hatására a korrupció intézménye kiszélesedett, a gazdasági szabályok, szabályozók kijátszása a legtermészetesebb kellékévé vált a magyar hétköznapiaknak.

A zsidótörvény földbirtokot érintő terminusai csupán mellékesen érintették csak a megyeszékhely zsidóságát, természetesen ennek ellenére az 1937-es év végéig vásárolt zsidó ingatlanokat, valamint ezek új keresztény tulajdonosainak névsorát a törvényi kötelezettség miatt közzétették. A kereskedelmet illetően kijelenthető, hogy jelentősebb átrendeződésről szó sem volt, hiszem a vártnál jóval kevesebb keresztény iparos érdeklődött az előttük megnyílt lehetőségek iránt.

A légkör egyre vészjóslóbbá vált, miután a politikai elitet már az a kérdés foglalkoztatta, hogy szánhat-e, illetve szándékozik-e valamilyen szerepet adni a Mózes hitű felekezet tagjainak a háborút követően. Ezt alátámasztja Teleki 1940 decemberében elhangzott beszédének sorai. *„Természetes, hogy új törvényt faragok, és nem a régit toldozom. Józan, új, komoly megoldást akarok, az európai keretben nálunk is megoldódik véglegesen, ha ilyen európai rendezés lesz, azonban addig is megoldást kell találni a közel egy millió ember életére. Meg kell akadályozni, hogy a ma már óriási tömegű zsidóság elkeveredjék a nemzettel. Nem szabad az ország életének gazdasági csatornáit zsidó, vagy félzsidó, vagy pedig strómann kezében hagyni. Egyidejűleg nem szabad minden életlehetőséget elvenni 800 000, illetőleg az elkeveredetteket is hozzászámítva egymillió embertől.”*⁽²²⁾

A beszéd sorai tükrözték a magyar vezető politikusok zsidópolitikájának instabilitását. Saját értékrendjük és érdekeik mellett várták a zsidókérdés megoldásának európai irányelveit is. A magyar nemzet kötelékéből kitaszították őket, ezzel másodrangú polgárokká degradálták őket, ugyanakkor alternatív lehetőségeket nem kínáltak fel a zsidóság számára. Ennek köszönhetően a város hitközösségének is két fronton kellett helyt állnia. Az Izraelita Pártfogó Iroda szombathelyi tagegyesületének megszervezésével próbálták az egyre nagyobb mértékben elszegényedőket megsegíteni, illetve a rendeletek következményeként munkanélküliekké vált polgárokat új szakmához és képesítéshez hozzájuttatni.

Unternehmen Margaritha

Az ellehetetlenített városi zsidóságot a folyamatos antiszemita szellemiséget árasztó beszédek és rendeletek hatására a belenyugvást és engedelmisséget találták a legjobb védekezésnek, tartván elsősorban a fenyegető Német Birodalom közelségétől, valamint a kormányzat határozott németbarát politikájától. Tudatában voltak, hogy csak az ország vezetői oltalmazhatják meg őket a Harmadik Birodalomtól, aminek az illúzióját a politikai vezetők meg is teremtették. Ezt azonban az ország szuverenitásának megtartásával lehetett volna kivitelezni, amelynek 1944 tavaszán vége szakadt.

1944 március 19-én a Wehrmacht ugyanis elindította az úgynevezett Margaréta hadműveletet, melynek célja hazánk jelentősebb városainak elfoglalása és ezzel az állami önállóság megszüntetése. Az ország vezetése tisztában volt a németek ezen tervével, ennek ellenére a szükséges óvintézkedések elmaradtak. A hadmozdulat kezdeti napján egy SS páncélos ezred, Bäcker Standartenführer vezetésével „lerohanta” a vasi megyeszékhelyet. A történések mind a lakosságot, mind a városatyákat váratlanul érte, a hitközség tagjain pedig eluralkodott a rettegés.⁽²³⁾ A telefonok elnémultak, az utcára senki se mehetett, valamint a zendülések megelőzése érdekében az egész város területén gyülekezési tilalom volt bevezetve. A megszállók igényeit és elszállásolását egyaránt a városnak kellett megszerveznie és kiviteleznie, melyet „katonai igénybevételnek” tüntettek fel. Az első hullámmal érkeztek meg a városba a német birodalmi titkosrendőrség, azaz a Gestapo ügynökei is, akiknek tevékenységét Hoffmann őrnagy irányította. A város impozáns Palace szállóban lettek elszállásolva azok a német tisztek, akik magasabb beosztásuk révén a megszállás bizonyos részfeladataiért feleltek, így a műveleti feladatokért felelős Henz von Arndt SS főtörzsőrmester is.

Elsősorban a zsidó polgárok körében, de ugyanez igaz volt a keresztény lakosokra is, hatalmas pánik tört ki, melynek eredményeként szinte megrohamozták a pénzintézeteket, valamint aki még tehetett, megmaradt ingatlanjait átíratva egy megbízható, keresztény ismerősre, azaz a strómann-rendszer továbbra is funkcionált. Ebben az esetben a kormány a későbbiekben minden hasonló jellegű tulajdon cserét hatályon kívül helyezett. A megszállást követő harmadik napon szólaltak meg először, valamint tisztázták a helyzetet az ország vezetői. A Sztójay-kormány megalakult, a megszállók ittlétét pedig a németekkel való sorstársközösségre való tekintettel, kölcsönös megállapodásként állították be. A németek első

(22) Teleki Pál beszéde, Országközi beszédek, 1940. december

(23) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 28.p.

magyarországi tevékenységei közé tartozott azoknak a pártoknak és szerveződéseknek a betiltása, akiket túlságosan „zsidóközelinek” tartottak, így többek között a patinás múlttal rendelkező Szociáldemokrata Párt is megszűnt létezni. A zsidóság számára ezek az intézkedések is egyértelművé tették, hogy jövőjük túl sok jóval nem kecsegtet. ⁽²⁴⁾

A Zsidó Tanács

A megszálló németek már az országhatár átlépése előtt óriási tapasztalattal és gazdag eszköztárral rendelkeztek a zsidókérdés kezelését illetően, melynek alapvető elemét képezte a zsidó tanácsok megszerveztetése és felállítása. Ez a testület a hitközösségek vezetését volt hivatott ellátni a jelentősebb városokban. Jogköre elég tág volt, azonban ez a nagy felelősségű testület a németek végső megoldásának mechanizmusában igencsak fontos elemet képezett. Működésének célja elsősorban a hitközösség tagjainak érdekképviselése lett volna, azonban ez teljesen lehetetlen volt csupán csak a jogszabályi háttérrel figyelembe véve, így a németek utasításainak teljesítése és kiszolgálásuk volt a szerveződés fő tevékenységi köre. A tanács első vezetője Vályi Manó volt, korábban a zsidó Frontharcosok vezetése miatt aranyvitézi érdemrendet szerzett, valamint a városvezetéssel is jó viszonyt ápolt, így a pozíció betöltésére teljes mértékben alkalmasnak ítélték. ⁽²⁵⁾ Személyes találkozásra a tanács tagjai és a megszállásért felelős von Arndt között március 23-án került sor először. A neológ közösség épületében lezajlott „tárgyalás” során a főtörzsőrmester folyamatosan érzékeltette Vályival és társaival véleményét, mind a magyarokról, mind a zsidókról. Az egyeztetés során Vályit eltávolította a teremből, majd felvázolta a hitközség tagjaira vonatkozó szabályokat, miszerint este 7 órát követően zsidó polgár a házát nem hagyhatja el, ott nem fogadhat senkit. Tömegközlekedési eszközt nem használhatnak, valamint magántulajdonukat képező autót, motorkerékpárt kötelesek beszolgáltatni két napon belül, csakúgy mint fényképezőgépeiket, írógépeiket és rádióikat. A megszálló hatóságok működéséhez szükséges anyagi feltételeket szintén a zsidóknak kell megteremteni. Felhívta a tanács figyelmét, hogy ha bármiféle ellenszegülést tanúsítanak, vagy megtagadnak bármilyen parancsot, az hadbíróságot és internálást von maga után. Az eltávolított Vályi helyére dr. Wesel Imrét nevezte ki, akinek egy tíz fős bizottság segítette a munkáját. ⁽²⁶⁾ Két albizottság teljesítette a németek jóvátételi követelésének, valamint ellátásuk biztosításához szükséges anyagiak előteremtését. Állandó

(24) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 28.p.

(25) Kádár Gábor, Vági Zoltán: A végső döntés, Jaffa Kiadó, Budapest, 2013, 116.p.

telefonügyeletet voltak kötelesek tartani a kongresszus épületében. A kaució összege 50 000 pengőre rúgott, amit a szinte kisemmizett hitközösség a retorziótól tartva megpróbált előteremteni, azonban a jelzett időpontig mégsem voltak képesek a jelentős mértékű sarcot átadni a németeknek, így a késlekedés miatt 25 000 pengővel megemelték az összeget. Természetesen ez a „gyakorlat” korántsem volt kirívó eset, hiszen Európa szerte a német eljárás szerves részét képezte a jóvátétel kivetése. A 75 000 pengőt a Palace szállóban adták át Arndtnak.⁽²⁷⁾

Március 28-án Wesel Budapestre utazott, hogy a kialakult helyzetről, valamint a további várható német intézkedésekről a budapesti Zsidó Tanácstól informálódjon, valamint megtudja a fővárosi tanács személyes álláspontját. Már hazaérkezése előtt napvilágot látott a Szójay-féle kormányzat agresszív zsidóellenes politikájának első rendelethulláma. „*A zsidóság a magyar fajta szempontjából sem erkölcsileg, sem szellemileg, sem pedig fizikailag nem kívánatos elem. Ennek a felismerésnek a tudatában keresni kell azt a megoldást, amely a zsidóságot teljes egészében kikapcsolja és kiküszöböli a magyarság életéből.*”- hangzottak el ezek a szavak a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának, a magyar fajvédők legagresszívabb képviselőjének, Endre Lászlónak nyilatkozatában.⁽²⁸⁾ Az ijesztő mondatokat ezúttal már ijesztő valóság is követte, hiszen a zsidógyűlölő alispánt Horthy Miklós politikai államtitkárrá nevezte ki.

Kifosztás és megbélyegzés

Március végétől szinte minden nap jelentek meg újabb és újabb zsidóellenes rendeletek. Ezek a jogszabályok a hitközösség életének ellehetetlenítését voltak hivatott szolgálni. A rendeletek végrehajtásának hatékonysága még a sokat látott németeket is megdöbbenettette. A tisztviselők mindent következetesen, jogszerűen hajtottak végre. A városban a hatóságok a zsidó üzletek bezárásával kezdték, ugyanis a kereskedelmi minisztériumból érkező parancs értelmében azonnali hatállyal fel kell számolni minden zsidó tulajdonban lévő üzletet és kereskedést. Március 31-ét követően összesen 239 zsidó üzletet zártak be Szombathelyen, amit az árukészlet megőrzésével indokoltak.⁽²⁹⁾

(26) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 31.p.

Az 1240/1944. EM sz. kormányrendelet értelmében áprilisban a megyeszékhely utcáin is feltűntek a 10cm*10cm-es sárga Dávid csillagok. Az ellenállásra, kémkedésre, valamint információszerzésre alkalmas eszközökre vonatkozó rendelet lényegében már teljesült a város zsidóinak körében, hiszen von Arndt egyik első intézkedése volt az ilyen jellegű használati tárgyak elkobzása. Eltávolították a pénzügyi szférából, az orvosi és ügyvédi kamarából az utolsó zsidó származású tagokat is, utóbbiból 29 személyt a kamara nyilvántartásából is töröltek. Az 160019-es miniszterelnök rendelet tovább sújtotta a már kimerülés szélén álló zsidóságot. A rendelet kötelezte őket vagyonnyilatkozatuk elkészítésére és annak beadására a pénzügyhatóságok felé, amelyre két hetes türelmi időt kaptak. Célja nem titkoltan a hitközség vagyonának elkobzása volt. A zsidósággal összejátszó lakosokat az újságokban megjelenő felhívásokkal fenyegették meg. A közbiztonság megtartásának érdekében május elején a városi rendőrség vezetője a zsidó polgárok számára este hét órától reggel hat óráig tartó kijárási tilalmat vezetett be, valamint a település határának átlépését is megtiltotta. A városon belül is korlátozták a mozgásukat, hiszen kitiltották őket a filmszínházakból, éttermekből, valamint a labdarúgó mérkőzéseket sem látogathatta zsidó. Élelmiszer vásárlás céljából csupán tizenegy és dél között, valamint a zárórát megelőző utolsó órában kereshették fel az üzleteket. Ez a rendelet nem kevesebb, mint két héttel előzte meg az országos szintű intézkedést. Két tűz közé szorult a hitközség, hiszen a városvezetés és az SS is újabb és újabb feladatok végrehajtását követelte a Zsidó Tanácstól. Azonban mindezt megelégtelte az elgyötört felekezet vezetősége, így elhatározták, hogy nem teljesítik a németek további követeléseit. Ezt von Arndt és csapata Wesel Imre letartóztatásával és az osztrák Felsőőrbe , mai nevén Oberwartba hurcolták, ahonnan utolsó alkalommal 1944 júniusában hallatott magáról. Ennek eredménye a hitközség magatartásának teljes megváltozása lett, ugyanis Wesel letartóztatása egyértelművé tette, hogy a németek fenyegetései nem csupán verbálisak, hanem könyörtelenül, tettekkel is megtorolják az ellenállást, valamint a város hatóságaiban sem lehet megbízni. ⁽³⁰⁾

„Zsidó negyed!...”

A Budapesti Közlöny 95. számában jelent meg az 1610/1944. számú miniszterelnöki rendelet, amely kötelezően előírja minden nagyobb településen a zsidóság számára felállított

(27) Balázs Edit, Katona Attila: „Baljós a menny felettem”, Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, Szombathely, 2001. 42.p.

(28) Endre László beszéde, Országközi beszédek, 1944. március

kényszerlakhelyek kijelölését. Az április 28-án megjelent rendeletet május 6-án vitatta meg a városvezetése. Az egyeztetésen részt vett Tulok József főispán, a megyei főszolgabírák, polgármesterek, illetve a csendőrség és rendőrség magasabb beosztású tagjai is képviseltették magukat. Legfontosabb döntésük a rendelet gyakorlati megvalósításának dátumának meghatározása volt, így a május 8-át követő hét kezdetével tervezték a végrehajtást. A Zsidó Tanács tagjait a törvénnyel való szembesítést követően felszólították, hogy szervezzék meg a gettó területének kijelölését. A körülhatárolt kényszerlakhelynek magában kellett foglalnia a neológ és ortodox felekezet irodaépületeit, templomait, iskoláikat. Ennek kivitelezése sok fejtörést okozott a Tanács munkatársainak, hiszen a tervezett kényszerlakhely területén élő keresztények számára záros határidőn belül kellett volna új lakást, üzlethelyiséget biztosítani. A gettót végül a belváros központjában jelölték ki, amelynek deszkapalánkjai és lemeszelt, elsötétített ablakai elcsúfították a majd két évezredet megélt város impozáns látképét. A tervezéssel Szende László, zsidó mérnök lett megbízva, akinek a tervezés folyamán figyelembe kellett vennie, hogy a város mely részén él a hitközösség jelentős hányada, illetve az ott élő keresztény lakosok számát is. A kijelölt területezek alapján az Erzsébet királyné utca páros házszámú épületsorának utcai homlokzata a Sabaria vendéglő déli sarkától a Szenczy utcáig, onnan a Kossuth Lajos utca páratlan házszámú oldala a villamos telepig húzódott. A Thököly Imre utca, a Zrínyi utca és a Batthyány téri házak és házhelyek hátsó határára épített kerítések vonala, aztán a Batthyány tér és a Rákóczi Ferenc utca torkolata, majd a Zrínyi Ilona utca páratlan házszámú épületeinek homlokzati vonala és végül a Brenner János utca páros házszámú oldala a Sabaria vendéglőig. Nem tartozott a területhez a villamos telep, a Sabaria vendéglő és a Rákóczi Ferenc utca 14-es számú háza sem. Három méter magas deszkapalánkot építettek a Kisköz Erzsébet királyné utcai torkolatában, a Szenczy utca Kossuth Lajos utcai sarkán, a Thököly Imre utcában a villanytelepnél, a Brenner utca torkolatában, a Batthyány téren és mindenütt, ahol nyitott telekhatár, vagy átlátható kerítés volt.⁽³¹⁾ A gettó négy bejáratai közül a Szenczy utcai kapun zajlott a gettó teher és gyalogosforgalma. A Batthyány téri és Thököly utcai kapuk éjjel-nappal zárva tartottak, valamint az utcára nyíló ablakokat ezen a részen még szellőztetés céljából sem volt szabad kinyitni. Az átköltözések kivitelezése és megszervezése, beleértve a gettón belüli lakások kiosztása, valamint a pánikmentes lebonyolítás is a Tanács felelőssége volt. Természetesen az

(29) Balázs Edit, Katona Attila: „Baljós a menny felettem”, Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, Szombathely, 2001. 35.p.

(30) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004. 33.p.

(31) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 39.p.

ezekkel járó anyai teher is rájuk hárult. Az utolsó zsidó családok beköltözésének határideje május 12-én, pénteken este 8 óra volt. A gettón belül, az addig többnyire nagyobb alapterületű, polgári lakásokhoz szokott zsidó családok egyetlen szobát kaptak, míg az addig egyedül élőket a lakások korlátozott számára való tekintettel összeköltöztették. A lakások száma így sem bizonyult elegendőnek, így voltak olyan családok, akik kénytelenek voltak egy korábbi üzlethelyiségben, vagy műhelyben berendezkedni.

A végrehajtást a hitközség mérete, valamint a valóban pánikmentes átköltözés érdekében négy nagyobb hullámban volt kivitelezhető Szombathelyen. A Tanácsnak kötelessége volt felállítani harminc olyan 3-3 fős bizottságot, akik a különböző kerületek zsidó lakosait felvilágosították magáról a rendeletről, a költözés menetéről és a legfontosabb egyéb tudnivalókról. Felhívták a polgárok figyelmét, hogy csak a legszükségesebb tárgyaikat vigyék magukkal, bútorokat, nagyobb értékeket, mint például ékszereket, műkincseket, szőnyeget a gettóba nem vihetnek magukkal, akárcsak állatokat sem, ugyanis azok a gettósítást követően a város tulajdonát képezik, kivéve a lovakat, amelyekre a hadsereg tartott igényt. Az I. számú zónával kezdték a gettósítást Szombathelyen, hiszen itt voltak azok a lakások, amelyek a legjobb állapotban voltak, valamint amelyekre a megszálló német erők magasabb rangú tisztjei maguk számára igényeltek. Május 9-én a Kisfaludy, illetve a Vörösmarty utca zsidó lakosai voltak kénytelenek hátrahagyni otthonaikat. Ezt követően, szerdától péntekig, a többi kitelepítési terület lakosai következtek, melyről a Vasvármegye napilap két számában is informálta a város lakosait.

1944. május 9-11.

Költözködés a gettóba I.

A szombathelyi gettó „költözködési menetrendje”

Tegnap délután már megkezdtek a zsidók egybeköltöztetését. A sárgacsillagos zsidók összeköltöztetése tárgyában kiadott polgármesteri véghatározat előírta, hogy az 1610/1944. M.E. számú rendelet hatálya alá tartozó személyek és családok kötelesek a kijelölt zárt területre olyan ütemben átköltözködni, hogy az átköltözés folyó évi május hó 12-én, péntek este 8 óráig befejezést nyerjen.

Ennek megfelelően már tegnap délután megkezdtek a zsidók átköltöztetését. A Kisfaludy Sándor utcából 53 család(160 személy) és a Vörösmarty utcából 21 család(57 személy) költözött át a kijelölt helyre.

Ma,

szerdán

a következő utcákból kötelesek a zsidók áthurcolkodni: (az utca neve után közöljük az utcából kiköltözködő zsidó családok-illetve személyek számát):

Széll Kálmán utca	73	-	214
Wesselényi utca	38	-	104
Rákosi Jenő utca	9	-	25
Nádasdy utca	6	-	16
Szövő utca	4	-	7
Körmöci utca	1	-	5
Király utca	70	-	172
Március 15-i tér	11	-	39
Malom utca	28	-	70
Gróf Apponyi utca	9	-	31
Hadnagy utca	10	-	28
Honvéd út	5	-	12
Domonkos utca	1	-	2
11-es Huszár út	11	-	30
Petőfi Sándor utca	1	-	1

Csütörtökön:

Erzsébet királyné utca	50	-	140
Belsikátor	14	-	57
Hollán Ernő utca	14	-	32
Gróf Széchenyi utca	14	-	31
Kossuth Lajos utca	17	-	40
Szentháromság tér	34	-	107
Kőszegi utca	66	-	194
Faludi Ferenc utca	9	-	26
Szelestey utca	31	-	107
Szily János utca	8	-	31
Deák Ferenc utca	4	-	11
Szabó Miklós utca	3	-	9
Szegedy Györgyné utca	1	-	5
Vass József körút	5	-	12

(32) Mayer László: Források a szombathelyi gettó történetéről, Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 1994, 247.p.

A többi utcából pénteken költöznek át a zsidók. Holnapi számunkban részletesen közöljük, hogy pénteken melyik utcából hány zsidó család, illetve személy költözik be a gettóba.

(Vasvármegye, 1944. máj. 10. 4.p.)⁽³²⁾

1944. május 12.

Költözködés a gettóba. II.

Mely utcából költözködnek a gettóba pénteken a zsidók?

Mint már megírtuk, pénteken fejeződik be a zsidók gettóba költözködése. Este 8 óráig be kell fejezni az átköltözködést. Az alábbiakban közöljük, hogy pénteken mely utcákból hány zsidó család, illetve személy költözik be a gettóba:

Óperint utca	6	-	13
Aggharcos utca	4	-	9
Plébánia utca	6	-	18
Eredics Ferenc utca	1	-	3
Avar utca	3	-	9
83-as ezred utca	3	-	8
Frigyes főherceg utca	3	-	11
Jókai Mór utca	3	-	9
Kálvária utca	4	-	14
Szent Imre herceg utca	2	-	4
Kárpáti Kelemen utca	2	-	5
Nagykar utca	12	-	37
Paragvári utca	5	-	12
Fery Oszkár utca	1	-	2
Gyöngyös utca	1	-	8
Balogh Ádám utca	1	-	3
Hunyadi út	2	-	5
Jurisich utca	1	-	3
Kinizsi utca	2	-	7
Négyesi utca	1	-	4
Szent Flórián körút	2	-	6
Bürü utca	-	-	3
Kiskar utca	25	-	51

Arany János utca	1	-	3
Aradi utca	1	-	3
Horthy Miklós tér	1	-	3
Szőkeföldi utca	1	-	4
Vak Bottyán utca	9	-	19
Szent Elek utca	1	-	2
Szigligeti utca	10	-	42
Szent Ferenc utca	3	-	10
II. Rákóczi Ferenc utca	22	-	52
Németújvár utca	3	-	8
Rumi út	1	-	4
Brenner János utca	9	-	20
Battyhány tér	13	-	29
Wälder utca	3	-	9
Komáromi utca	7	-	10
Körmendi utca	8	-	23
Sorok utca	8	-	30
Szent Márton utca	41	-	132
Nigszty utca	5	-	14
Ősz utca	5	-	14
Nyár utca	4	-	7
Nap utca	7	-	22
Vasvár utca	1	-	5
Felsőőri utca	1	-	5
Hajnal utca	4	-	10
Dél utca	9	-	19
Kiss utca	4	-	9
Légszeszgyár utca	10	-	22
Mátyás király út	17	-	51
Nárai utca	6	-	17
Jáki út	1	-	1

(Vasvármegye, 1944. máj. 11. 4.p.)⁽³³⁾

(33) Mayer László: Források a szombathelyi gettó történetéről, Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 1994, 249.p.

Összesen 926 családot, 2615 személyt érintett a kényszerlakhelyre költöztetés. A végrehajtás időtartama alatt a város hatóságai ideiglenesen felfüggesztették, illetve enyhítették a megszállás és törvényi rendelkezések óta szakadatlanul fenntartott kijárási tilalmat. A tervezett pénteki határidőt lehetetlen volt tartani, többek között a folyamatos légiriadók miatt, de a keresztények vontatott közreműködése is közrejátszott a határidő vasárnapig való meghosszabbításához. Kisebb nehézségek ellenére az egész folyamat valóban pánikmentesen zajlott le, azonban így is volt újabb témája a Vasvármegye újságíróinak, ugyanis két zsidó nőnek sikerült elmenekülnie a városból (a cikket lásd: Mellékletek). Így rájuk nem volt érvényes a május 16-án kiadott, a gettó lakóinak életét megkötő Gettórend, melyet rendőrségi rendeletre a Zsidó Tanács volt köteles kihirdetni és betartatni.

1944.május 16.

Gettórend I.

Szabályozták a szombathelyi gettó belső életét

Vasárnap és ünnepnap zsidó nem hagyhatja el a gettót, hétköznapi is csak a bevásárló csoportok jöhetnek ki a déli órákban.

Zsidó nem utazhat villamoson.

A szombathelyi rendőrség vezetője tegnap este az alábbi rendeletet adta ki a gettó rendjének szabályozásával kapcsolatban:

A gettóval kapcsolatos közrendészeti, közbiztonsági és közlekedési szempontból az alábbiakat rendelem el:

1. A gettó területét a bentlakók vásár- és ünnepnap egyáltalán nem hagyhatják el. Hétköznapi 11 óra 30 perctől 13 óráig bevásárlás céljából a zsidó hitközség tanácsa által kijelölt beszerzési csoport 50 tagja jöhet ki. Zsidó vásárlás céljából egyáltalán nem mehet ki.
2. Keresztény magánházakban zsidó sem látogatás, sem egyéb indokkal nem léphet be.
3. Keresztény a gettó területére csak külön engedély alapján mehet be. A keresztény egyházak megbízott lelkészei a gettó területére bemehetnek.
4. Hadüzemi munkások munkahelyükre csak rendőrségi engedély és hadüzemi igazolvány együttes felmutatásával közlekedhetnek, mindenkor meghatározott útirányban és kijelölt időben.
5. Hatósági idézés esetén az idézésen jelzett időben az illetékes hatóságnál megjelenni és onnan távozásukkor távozásuk idejét igazoltatják, illetve láttamoztatják.

6. Tilos zsidó személynek mindennemű nyilvános és szórakozóhely látogatása, villamosvasút igénybevétele és telefon használata.
 7. A gettó területén a zsidó hitközség tanácsa köteles biztonsági közegei útján a rendről gondoskodni, akik felelnek a gettó rendjéért és éjjel-nappal szolgálatot kötelesek tartani.
 8. A légoltalomra vonatkozó érvényben lévő rendelkezések szigorú betartása a gettóra is fennáll.
 9. A gettó peremén lévő házak ablakaiban zsidó nem tartózkodhat. Ezen területen lévő lakások szellőztetése, ha van ilyen, a felső nyitható ablakokon történik, ha nincs úgy, a külső bal és belső jobb, vagy a belső bal ablakszárny kinyitása útján eszközölhető.
 10. A gettón belül lévő házak kapuit éjjel-nappal állandóan nyitva kell tartani.
 11. A gettó területére csak a közművek kijelölt emberei (gáz, villany, víz-leolvasók, pénzbeszedők, javítást végzők és kéményseprők) léphetnek be a közüzemek által kiállított és a rendőrség által láttamozott igazolványok alapján.
 12. A gettón kívül tartózkodó zsidó személyek csak az alább megjelölt területen végezhetik bevásárlásaikat, illetve csak ezen a területen mozoghatnak: Szentháromság tér és Erzsébet királyné utca, a Kossuth Lajos utca, Belsikátor, Széchenyi utca, Kőszegi utca (március 15. tér torkolatáig), Király utca, Wesselényi utca, Nigszty utca és Brenner János utca által határolt területen. A fent fel nem sorolt utcákba nem léphetnek be.
 13. A Brenner János utca, Batthyány téri és Mátyás király utca felőli gettókapukat állandóan zárva kell tartani. A kulcsokat zsidó hitközség tanácsa őrzi.
 14. A Szenczy utcai kapunál állandó őrséget kell felállítani.
 15. Telefont csak hatóságokkal való érintkezésre használhatják és állandó telefonügyeletet kötelesek tartani.
 16. A zsidó hitközség tanácsának tagjai naponta 8 és 10 óra között jöhetnek ki az egyes hatóságokkal való érintkezés céljából, fontos ügyek letárgyalása végett.
 17. A fenti rendelkezések betartásáért és állandó ellenőrzéséért a zsidó hitközség tanácsának mindenkori elnöke (vezetői) felelős. A fenti rendelkezések elmulasztása, illetve be nem tartása esetén nevezettek kötelesek a mulasztást a rendőrhatalóságoknak bejelenteni. A bejelentés elmulasztása esetén elsősorban ők, másodsorban pedig a rendelet be nem tartója lesz büntetőjogilag felelősségre vonva.
-

Szombathely, 1944. évi május 16-án.

A kapitányság vezetője:

Dr. Russay Géza s.k.

m. kir. rendőrfőtanácsos

²⁷(*Vasvármegye, 1944.máj. 17. 4.p.*)⁽³⁴⁾

Ezek a rendeletek a későbbiekben tovább szigorodtak, hiszen többek között júniustól már élelmiszer vásárlása miatt sem hagyhatták el a kényszerlakhely területét, valamint személyes levelezésükhöz is csak nyílt levelezőlapot kaptak, melyet személyesen nem is, csak a Tanács képviselőinek révén küldhettek el. A légkör, és a fokozódó hangulat miatt gettórendőrséget állítottak fel, akiknek a gettón belüli helyzet rendjének fenntartása volt a feladata. A palánkokon kívül a városi rendőrség és csendőrség tisztjei őrizték folyamatos váltásban a kényszerlakhelyet. A fokozódó hangulat egyik oka a Javadalmi Hivatal által rendszeresen tartott razziák sorozata volt, amelyek során az utolsó megmaradt személyes tárgyaikat és értékeiket is elvesztették az amúgy is nehéz körülmények közé szorított zsidó polgárok. A zsúfolásig megtelt gettó történetének talán legnagyobb szabású razziáját május 22-én, a beköltözést követő hét hétfőjén tartották, melynek során a készpénztől kezdve, textilt, ezüst evőeszközöket, de még vérszegénység kezelésére felírt gyógyszert is lefoglaltak, adta hírül a Dunántúli Hétfő című napilap, június 5-i száma (a cikket, valamint a gyógyszerlefoglalást tartalmazó kérvényt lásd: Mellékletek)⁽³⁵⁾ A razzia során lefoglaltak közül mégis talán az élelmiszerek (füstölt húsok, margarin stb.) voltak a legfájóbb veszteségei a gettólakóknak. Élelmezésükről, vagyis az élelmiszerjegyek elosztásáról a Zsidó Tanácsnak kellett gondoskodnia, azonban a szinte naponta változó szabályozások miatt, több nehezítő tényező is akadt. A vásárlások miatti kijárási tilalmát követően az élelmiszerellátást a Hangya Szövetkezet biztosította, természetesen közvetetten. Az általuk behozott minimális mennyiségű élelmiszert a Klausz-féle fűszerüzletben, a Thököly utca 22. szám alatt lehetett beszerezni az élelmiszerjegyek ellenében. Külön kiegészítő ellátásban részesítették a kismamákat, valamint az időseket is. Előbbiek részére napi szinten körülbelül 130 liternyi tejet biztosított egy gyöngyöshermáni gazda, utóbbiak számára pedig , igaz csak ideiglenesen, de biztosítva volt az egészségügyi ellátás.⁽³⁶⁾

(34) Mayer László: Források a szombathelyi gettó történetéről, Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 1994, 251.p.-253.p.

(35) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004, 46.p.-47.p.

(36) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004. 49.p.

A névjegyzék

Májusban már a gettó lélekszámát gyarapította a városi járás további 26 családja (103 fő). Mészáros Hugó polgármestert 1944. június 9-én, a Zsidókérdés kutató Intézet igazgatója, Bosnyák Zolán utasította a Belügyminisztérium kérésére, miszerint a 6136/1944. B.M. VII. res. számú rendelet értelmében kötelezze a Zsidó Tanács vezetőit, hogy készítsék el a gettó névjegyzékét. A polgármester június 12-én eleget is tett a kérésnek, melynek eredményét már másnap a kezében tarthatott. Ez nem volt más, mint egy 3115 nevet tartalmazó dokumentum, valamint a rendelet által megszabott pótkimutatások a névjegyzékben szereplő asszonyok leánykori nevéről, a jegyzékben nem szereplő, 1944. április 4-e és június elseje között született gyermekekről, elhunytakról és ebben az időintervallumban munkaszolgálatot teljesítő személyekről.

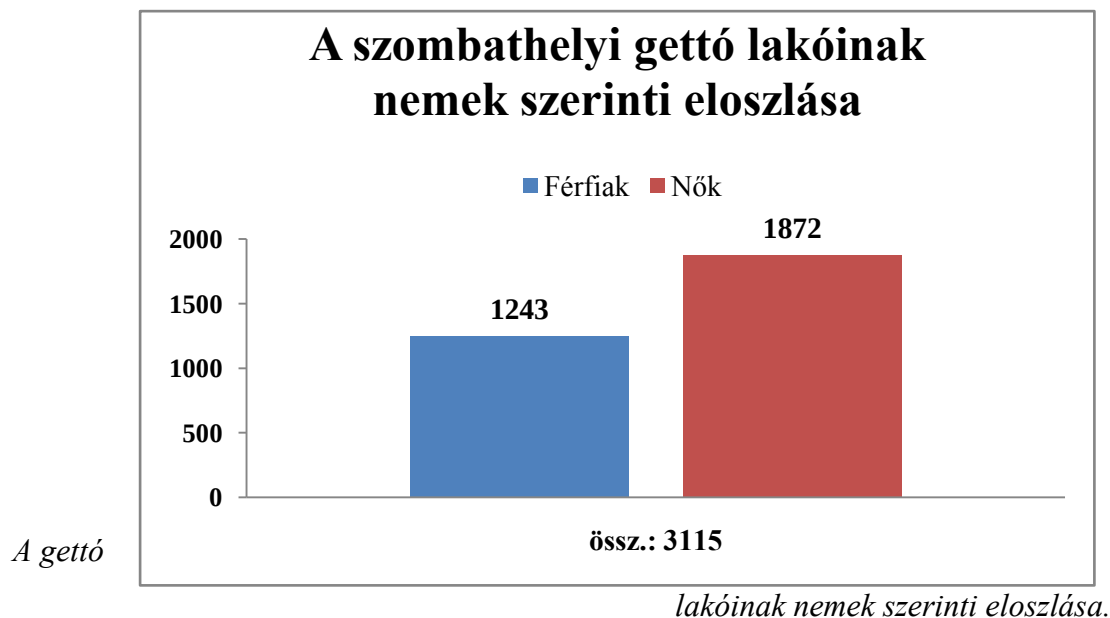
A 3000 főt meghaladó „tömeg” létszáma azonban a hónap közepén újabb százakkal bővült. Az északról határos Sopron vármegye Beled községének (300 fő) zsidó lakosai voltak az elsők, akik kénytelenek voltak a Szenczy utcai gettó bejáraton június 16-án bevonulni. Őket 18-án a kőszegiek (103 fő), 19-én a körmendiek (286 fő), másnap a vasváriak (266 fő), majd végül Szentgotthárd zsidósága követte újabb 149 fővel. Velük összesen a szombathelyi kényszerlakhely lélekszáma jócskán meghaladta a három és fél ezret.⁽³⁷⁾

Ha vetünk egy pillantást a névjegyzékre (lásd: Mellékletek), meglevenedhetnek előttünk a város zsidó polgárságának mindennapjai, a kötelező munkaszolgálat és más jogszabályok következtében kialakult demográfiai változások, valamint néhányuk későbbi, tragikus sorsára is következtethetünk. Érdekes talán a nemek eloszlásával kezdeni.

Ahogy az ismert, az Auschwitzba deportált magyar, vidéki zsidók többsége nő volt. Ez az információ, annak tükrében, hogy a férfiak túlnyomó része kötelező munkaszolgálatot teljesített, természetesen nem meglepő. A szombathelyi gettóból deportáltak 61%-t tették ki a női nem képviselői, azaz összesen 1872 édesanyát, nővért és feleséget hurcoltak el a városból. A pótkimutatásban szereplő férfiakat elsősorban a burgenlandi területekre, valamint a nyugati országrészre szállították, de voltak köztük, akiket úgynevezett „kölcsonzsidóként” Kárpátalja, vagy éppen Németország felé indítottak útnak. Az osztrák- magyar határvidéken dolgoztatott zsidó polgárokat sokszor csak „sánc ásó” zsidóként emlegették, akik többek között a kőszegi alsó-erdőben lövészárkokat, és ahogyan interjúnkban H.F.-né Mária is említette, a szovjet

(37) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004. 53.p.

Vörös Hadsereg előrenyomulását megakadályozandó, katonai sáncrendszert építettek a várostól csupán néhány kilométerre.

Mindennapi életükre elsősorban a névjegyzék „foglalkozás” mezőjének tartalmi elemeiből következtethetünk. Foglalkozásukat, iskolai végzettségüket figyelembe véve rendkívül színes kép rajzolódik ki. Ha csupán az általában „tipikus” zsidó foglalkozásokként kezelt, kereskedelmi, pénzügyi szektorban tevékenykedőket vesszük figyelembe, a 3115 főt magába foglaló névjegyzékből 933 személy dolgozott ezeken a területeken a legkülönbözőbb beosztásban, azaz a bentlakók csaknem egy harmada. Legtöbbször a „háztartásbeli” megjegyzés szerepel a névjegyzékben, számszerűen 977 alkalommal, azonban ez elsősorban a családok helyzetét mutatja be, valamint támasztja alá a kötelező munkaszolgálat révén bekövetkező családi szerkezetek megváltozását. Kereskedelmi és pénzügyi területeken kívül, jelentős számban képviseltették magukat a hajdan közszférában dolgozók (153), valamint a szakképzettséggel rendelkező polgárok is (456). Képzettségük szerinti eloszlásuk is igen változatossá tette a gettó lakóit. A szakképzettséggel rendelkezőkön kívül a kényszerlakhely lakóinak 15 %-a a gettósítások előtt az alapfokú oktatási rendszer „része” volt, azaz a zsidó hitközség elemi iskoláinak 14 évnél fiatalabb tanulói. A numerus clausus bevezetésének következményei is érezhetőek, hiszen összességében két egyetemi hallgatót tart nyilván a dokumentum. A felsőoktatási tanulmányaikat, feltehetően még a zárt szám törvénye előtt befejezők száma a gettó lakók 4%-át (138) tette ki, közöttük elsősorban jogászokat, mérnököket, valamint felsőoktatási végzettséghez kötött, egészségügyi szakmákban

(gyógyszerészek, orvosok) tevékenykedőket találunk. Egy újabb érdekes csoport, a magánzók csoportja. A magánzó olyan személy volt, aki saját vagyonából, illetve különböző juttatásokból tartotta el magát. Elsősorban gazdagabb polgári családok tagjait, illetve idősebb hölgyeket illettek ezzel a megnevezéssel. Arányuk megegyezett a diplomával rendelkező lakosokéval. Százalékosan a legkevésbé a munkások (54 fő-1.7%), az ellátottak, betegek, munkaképtelennek elkönyvelt személyek (31 fő-0.9%), a nyugalmazottak (26 fő-0.8%), a mezőgazdasági szférában tevékenykedők, így a gazdaságokban dolgozók (17 fő-0.5%), az „egyéb” kategória tagjai, ahová az utazókat sorolták többek között (12 fő-0.3%), valamint a munkanélküliek voltak, akik összesen hárman voltak a több, mint háromezer fős kényszerlakhely lakói között.

A gettóban élők foglalkozás szerinti eloszlása.

A jövőbeli kilátásaik talán a munkaképteleneknek, betegeknek, kisgyermekes anyáknak, gyermekeknek, valamint azoknak az idősebb polgároknak volt a legelkeserítőbb, akik olyan fizikális állapotban kerültek a szelektálásokat végző, náci orvosok elé, hogy azok munkaképtelennek ítélték őket, ezért a bal oldali menetszlopokba, azaz a halál felé irányították őket. Tényként kezelhetjük, hogy a koncentrációs táborokba újonnan bekerülő vidéki zsidóság tagjai közül a tizenhatodik életévüket be nem töltött gyermekeket, a kisgyermekes anyákat, valamint a rossz fizikális állapotban lévő öregeket a szelektálás során, szinte kivétel nélkül bal oldalra állították, ezzel megpecsételték a sorsukat. Velük egyetemben a valamilyen okból adódóan (pl.: fogyatékos, tartós egészségkárosodás) ellátásra

szorultakra is hasonló sors várt, azonban többségüket a gázkamrába hurcolás előtt több, orvosi-, és antropológiai kísérletnek vetették alá a tábori orvosok.

A névjegyzék alapos tanulmányozásának során több olyan személlyel is találkozhatunk, akiknek neve ismerősen csenghet olyan önéletrajzi ihletésű művekből, mint például dr. Nyiszli Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam* című memoárja. Nyiszli említést tesz egy szombathelyen tevékenykedő orvostól, akit már a krematóriumban végzett munkája közben ismert meg. *„Az első, akivel kezet fogtak, dr. Görög Dénes egyetemi magántanár, a Szombathelyi Állami Közkórház kórboncnoka. Alacsony, negyvenöt év körüli, vastag szemüveget hordó sovány ember. Jó benyomást tesz reám. Érzem, jó bajtársak leszünk.”*⁽³⁸⁾ A szombathelyi gettó névjegyzékének 1007. bejegyzett lakója volt Dr. Görög Dénes. Egy szintén vele kapcsolatos momentum is igazolást nyert Nyiszli munkájában, ugyanis említést tesz egy fiúról, Görög Dénes 12 éves, Sándor nevű kisfiáról, akit még a gettóba kényszerítés előtt egy kőszegi kolostorban rejtett el. *„Egy kis fiút rejtettem el a kőszegi kolostor barátainál, az én gyermekemet, a 12 éves Sándorkát. Vedd magadhoz, ha hazakerülsz, ez az én kívánságom, halálom biztos tudatában.”*⁽³⁹⁾ Feleségét, valamint a névjegyzékben is szereplő lányát, Klárát Auschwitzban elvesztette, de a dokumentumban valóban nem szerepel Görög Sándor neve.

Az utolsó lépések

Június elején főispán váltásra került sor Vas megyében. Szűcs Istvánt Mesterházy Ferenc váltotta hivatali pozíciójában. Az eseményen maga a belügyminiszter, Jaross Andor vázolta a közeljövő legfontosabb megoldandó feladatait. Az országban az ő és a kormányzat véleménye szerint a legégetőbb problémákat a háború következményeként fellépő szociális nehézségek, honvédelmi kérdések, valamint a zsidókérdés jelenti, melyeket záros határidőn belül rendeznie kell Magyarországnak. A zsidóság sorsának végleges megpecsételődését előrevetítették beszédének sorai. *„A kérdésről hosszasan beszélni felesleges, mert minden szó helyett ott állnak a cselekedetek, amelyek ennek a kérdésnek háromnegyed részben való megoldását már most is dokumentálják. Magyarország teljes zsidótlánítása nem program, hanem tény, a végleges megoldás már csak idő kérdése.”*⁽⁴⁰⁾ A baljós szavakat hatalmas ováció követte a teremben, melyen még a Vasvármegye nyíltan antiszemita szerkesztője,

(38) Nyiszli Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam*, Merényi Kiadó, Budapest, 1997, 32.p.

(39) Nyiszli Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam*, Merényi Kiadó, Budapest, 1997, 67.p.

(40) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: *Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből*, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004. 53.p.

Lingauer Albin is meglepődött, hiszen a résztvevők között nem csak néppárti politikusok, hanem konzervatívok is szép számmal jelen voltak. Jaross szavai a hónap végén már tettekben is megmutatkoztak. A helyi hatóságokat felváltották az ország keleti részéről idevezényelt csendőrök, akiknek brutalitásával talán csak a koncentrációs táborokat őrző, SS Totenkopf keretlegényei versenyezhettek. A fővárosi Zsidó Tanács mély hallgatása is csak tovább fokozta a hangulatot. Közben egy Siófokon megrendezett egyeztetésen, melyen a megyét Fördös Kálmán és alispánja képviselte, megkezdődtek az V. műveleti zóna kiürítéséről szóló tárgyalások. A hónap végére Szombathelyen már 3609 zsidó polgár várta a helyzet végkifejletét. Létszámukra való tekintettel az egyeztetés során a két hullámban való deportálások mellett döntöttek. Természetesen erről az egyeztetésről a városi Tanács vajmi keveset tudott. Június 29-én a hajnali órákban azonban megkezdődött számukra az, amitől már régóta rettegetek. A hatóságok rajtaütésszerűen kezdte meg a megyeszékhely gettójának felszámolását. A bentlakókat az utcára terelték, ahová csupán a hirtelenjében összekapkodott, legfontosabb tárgyaikat vihették magukkal. Ezt követően kezdődtek az embertelen vallasok, motozások sorozatai. A náluk talált, feleslegesnek ítélt személyes tárgyakat, mint például családi fényképeket, elkobozták tőlük. Azokat a zsidó polgárokat, akik vagyonosak voltak a gettóba kényszerítést megelőzően, azokat a csendőrök brutális „kikérdezés” alá vetették, ahol addig verték, sokszor félholtra őket, amíg el nem árulták elrejtett értékeik helyét. Ezt követően a Zanati úton lévő, leromlott állapotban lévő, Mayer-féle motorgyárba terelték a zsidóságot egészen a bevagonírozásig. Az ipari épületben uralkodó körülmények még a gettóban uralkodókat is alulmúlták.⁽⁴¹⁾ Természetesen az eseményről szóló cikkek elsősorban a gettóban ,a felszámolást követően begyűjtött értékekről szóltak.

1944. július 4.

A Szombathelyen összegyűjtött zsidók deportálása

Elvitték a sárgacsillagos zsidókat Szombathelyről

A gettóban 2 millió 720.000 pengő értéket találtak

Július 4-én, kedden fejezte be a szombathelyi rendőrség a gettóban a zsidók kikérdezését és kikutatását. A kikérdezés során óriási összeg került elő a gettóból. Találtak 1,341.462.72 P készpénzt és hivatalos becslések alapján 1,378.799 pengő 46 fillér értékű ékszert és nemesfémeket, tehát

(41) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004. 54.p.

összesen 2,720.252.18 pengő értéket.

Ez is mutatja, milyen jó dolguk volt Magyarországon –és Szombathelyen is- a zsidóknak, akik a sok keresztényhez vagyonmentés céljából vitt tárgyakon és pénzen, valamint a bejelentett vagyonon kívül még ilyen nagymennyiségű értéket a gettóba is tudtak vinni. A kikérdezés után azonnal elszállították a gettóban lévő zsidókat. – Csak 50 kilogrammos csomagokat vihetek magukkal. Az elszállítás kedden befejeződött.

(Vasvármegye, 1944. júl. 9. 11. p.)⁽⁴²⁾

A motorgyárban töltött egy hét minden reményét elvette a hitközösség tagjainak. Ellátásuk katasztrofális volt, akárcsak az épületben uralkodó állapotok. Ezt követően, kissé paradox módon, egy Gestapo tiszt szavai adtak újra reményeket az elcsigázott zsidóknak. Nem tudhatták, azonban ezek a németországi kényszermunkáról szóló ígéretek, csupán a pánikmentes deportálások egy bevált, és gyakran használt eszköze volt. Ahogyan máshol is, a reménykedésre való okot az szolgáltatta, hogy nem Lengyelországot említette a tiszt, hiszen a vidéki zsidóság jelentős része tisztában volt azzal, hogy ha a háború elején lerohant ország területére szállítják őket, az szinte egyet jelent a halállal. Július 3-án kezdték meg a vasi zsidóság tagjai utolsó útjukat. Sopronon keresztül irányították a szerelvényeket, azonban nem Németország felé, hanem az ipari méreteket öltött tömeggyilkosságok legnagyobb halálgyára felé, Auschwitzba. A vagonírozás közben kisebb pánik lett úrrá a zsidók körében, egyrészt a tömeg, másrészt a látvány miatt, azonban a városi hatóságok hamar elejét vették ennek. A vagonokban sem élelmiszer, sem ivóvíz nem volt, így a közel három napos kínzó út alatt többen voltak, akik meghaltak.⁽⁴³⁾ A megérkezést követően a szokásos zűrzavar közepette a vasi zsidóság tagjai is átestek a szelektálás kegyetlen és igazságtalan rítusán, aminek következtében őket is utolérte a végzet a gázkamrák fullasztó sötétjében. Akik jobb oldalra voltak kénytelenek állni, azoknak a láger komplexum, vele együtt a kényszermunka borzalmait kellett átélniük, melynek végén, mikor már feleslegesnek ítélték őket, követték szeretteiket és az appel után már ők is csak emlékek voltak.

(42) Mayer László: Források a szombathelyi gettó történetéről, Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 1994,264.p.

(43) Szántóné Balázs Edit, Katona Attila: Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből, Magyar-Izraeli Baráti Társaság, Szombathely, 2004. 54.p.

Epilógus

Hetven éve kigördültek a szombathelyi vasútról azok a vagonok, melyekben a város elgyötört zsidó polgárai indultak végzetük felé. Kereskedők, orvosok, ügyvédek, férfiak, nők és gyermekek, akiket kitaszított a város, ahol jólétet és kultúrát teremtettek. Bűnük az volt, hogy „mások” voltak. Nem volt létjogosultságuk egy olyan torz jövőképben, melyet az elvakult antiszemitizmus és zsidógyűlölet táplált. Azóta kijózanodott a világ, a történeteket azonban nem lehet és nem is szabad elfelejteni. Szombathelyen nem felejtették el azt a több, mint 3000 polgárt és emléküket, akiket maga a város vetett ki magából. A hitközösség újjáépítését a visszatérő túlélőknek az alapoktól kellett elkezdni. Tevékenységük során rendbe hozták többek között a neológ zsinagógát, amely 1964-től a város tulajdonát képezi és jelenleg a Bartók Béla Hangversenyterem otthona.

Napjainkban a hitközösség lélekszáma körülbelül 110 főre tehető, akik vállalják is felekezeti hovatartozásukat. Tovább tevékenykednek a város kultúrájának színesítésén, valamint őrzik vallási hagyományaikat. A város számos helyen őrzí a történetek emlékét. A város középiskoláiban rendszeresen tartanak megemlékezéseket a vészkorszak áldozatainak tiszteletére április 16-án. A közelmúltban avatták fel Szombathely főterén a hajdani gettó bejáratánál található emlékművet, valamint Spiegler Elemér, a város legidősebb túlélője ez év augusztus 24-én ünnepelte 100. születésnapját, melynek alkalmával a hitközösség épületének dísztermében a polgármesteren kívül a felekezet tagjai és számos más ember is felköszöntötték Elemér bácsit. Ezek is bizonyítják, hogy Szombathelyen nem felejtették el a város több, mint kétezer éves történetének legtragikusabb és legmegrázóbb eseményét és az áldozatokat sem. Nagy örömmel tölti el ez az embert, hiszen emlékezés fontos. Maradjon ez így az elkövetkezendő években is.